

VALLÁSFELEKEZETI VISZÁLYOK ÉS EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN (1890–1895)

RELIGIOUS-DENOMINATIONAL CONFLICTS AND CHURCH-POLICY STRUGGLES IN VESZPRÉM COUNTY (1890–1895)

Rada János
Miskolci Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányom az 1890–1895 között lezajlott egyházpolitikai küzdelmek Veszprém vármegyei fejleményeit, vagyis a „magyar kultúrharcnak” is nevezett eseménysor lokális közéletre gyakorolt hatásait vizsgálja. Egyrészt a felekezetközi kapcsolatokra, tehát a katolikusok és a protestáns kisebbség konfliktusaira fókuszáltam, másrészt arra, hogy az egyházpolitikai harcok dinamikája hogyan alakította a politikai szembenállás frontvonalait a vármegyei közélet színterein. A feldolgozott források alapján megállapítható, hogy az évtizedek óta elmaradó, ám végre napirendre vett szabadelvű reformok vitájára a Veszprém vármegyei közélet fórumai erősen rezonáltak: állást foglalt város és vármegye, a különféle orientációjú helyi lapok, valamint maguk az egyházi szereplők is. Ráadásul csatározások tetőpontján, 1893/1894-ben a harcok a társadalom egyre szélesebb csoportjait mozgósították. Népgyűlések, demonstrációk, kollektív kiállások, a parlamenti képviselőkkel szemben fogalmazott bizalmi, illetve bizalmatlansági nyilatkozatok egyaránt ezt tanúsítják.

1890 után mind a katolikus, mind a protestáns kútfők a vallásfelekezeti viszályok fellángolását regisztrálták, mialatt maguk az egyházi személyek is, katolikusok és reformátusok egyaránt hajlamosak voltak arra, hogy nyilvánosan, a sajtó frontjain is meglehetősen ellenséges hangnemben szóljanak a szembenálló egyházi félről. Évszázados viszálykodásokról, kölcsönös gyanakvásból táplálkozó érzelmek és előítéletek aktiválódtak tehát az egyházpolitika küzdelmek hevében. Veszprém püspöksége élén egy, a szigorú katolikus felfogást képviselő, a felsőklérus „ultramontánnak” tartott szárnyához sorolható főpap állt, aki erélyesen fellépett a liberális erők egyházpolitikai törekvéseivel szemben, jóllehet a püspöki tekintély ezúttal alulmaradt a Veszprém vármegyei és városi küzdelmekben. Protestáns részről viszont az egyházi előjárók, valamint a Pápán kiadott protestáns lap szerzőgárdájának lelkes tagjai is a szabadelvű protestánsok – bár fenntartásokkal, de elvi alapon reformpárti – felfogásmódját reprezentálták, vagyis támogatták a liberális jogalkotást.

Mindeközben a liberális elitek körében az egyházpolitikai reformok kérdése a vallásfelekezeti nézőpontokon, valamint az 1867-es közjogi rendszerrel kapcsolatos pártpolitikai szembenálláson egyaránt felülemelkedett. A közéleti erők ezúttal Veszprém vármegyében sem a közjogi kérdés mentén szerveződtek: a kormányoldal és a közjogi ellenzék liberálisai között immár évtizedek óta fennálló választófalak repedezni kezdtek, így az összefogás és a közös fellépések több példáját is megragadhatjuk a kultúrharcos csatározások lefolyását vizsgálva.

ABSTRACT

This study examines the developments of the church-policy struggles that unfolded in Veszprém County between 1890 and 1895—that is, the local impact of the sequence of events often referred to as the “Hungarian Kulturkampf.” The analysis focuses, first, on interdenominational relations and the conflicts between Catholics and the Protestant minority, and second, on the ways in which the dynamics of the church-policy struggles reshaped the lines of political confrontation within the scenes of the county’s public life. The sources analyzed indicate that the debates over long-postponed but finally tabled liberal reforms resonated strongly across the forums of public life in Veszprém County: both the town and the county authorities took positions on them, as did the various local newspapers of differing political orientations and the ecclesiastical actors themselves. Moreover, at the height of the confrontations in 1893–1894, the strife mobilized increasingly broad segments of society. Popular assemblies, demonstrations, collective declarations, and public statements of confidence and no-confidence issued in relation to parliamentary representatives all testify to this.

After 1890, both Catholic and Protestant sources reported a rekindling of denominational hostilities, and the clergy themselves—Catholic and Reformed alike—often spoke in a markedly hostile tone about the opposing denomination, even in the public forum of the press. Sentiments and prejudices rooted in centuries-old antagonisms and mutual suspicion were thus reactivated amid the heat of church-policy conflict. The Diocese of Veszprém at this time was headed by a prelate representing a strict Catholic outlook and associated with the “ultramontane” wing of the upper clergy. He confronted the church-policy ambitions of the liberal forces with considerable vigor, although episcopal authority ultimately proved ineffective in the political struggles within Veszprém County and the city of Veszprém. On the Protestant side, however, both the ecclesiastical leadership and the pastor-authors of the Protestant newspaper published in Pápa represented the outlook of the liberal Protestants—supportive, in principle though not without reservations, of reform—thus endorsing liberal legislation.

Meanwhile, among the liberal elites, the issue of church-policy reform rose above denominational perspectives as well as the longstanding party-political divisions connected to the constitutional system established in 1867. In this period, too, the forces of public life in Veszprém County did not organize along the usual constitutional fault lines: the barriers that had separated liberals on the government side from those in the constitutional opposition for decades began to crack, making it possible to identify several instances of cooperation and joint action as the “Kulturkampf” clashes played out.

Kulcsszavak: dualizmuskori egyházpolitika, felekezeti konfliktusok, egyházpolitikai küzdelmek, Veszprém vármegye, 19. század

Keywords: church policy in the age of Dualism, denominational conflicts, church-policy struggles, Veszprém County, nineteenth century

Bevezetés: a téma kontextusa, a kutatás céljai és a felhasznált források

Az 1890-es évek első felében fellángolt egyházpolitikai küzdelmek az egyház- és a politikatörténet nézőpontjából egyaránt jelentékeny fejezetek képezik a dualista korszak történetének. Egyfelől ugyanis lezajlott a szabadelvű korszaknak megfelelő, szekuláris célú reformok fogantatását kívánó liberális erők és a klerikális, konzervatív ellenerek összecsapása, amelyet a „magyar kultúrharc” elnevezéssel is illettek,¹ és amely a katolikus egyházra nézve sérelmes egyházpolitikai reformok törvényerőre emelkedésével végződött. Másfelől a szóban forgó csatározások képesnek bizonyultak arra, hogy – a parlamenti küzdőtérben éppúgy, mint a sajtó frontjain – felülírják a hazai politizálás 1867 óta jellegadó közjogi törésvonalait,² előmozdítva, hogy átmenetileg, a reformok vitája folyamán világnézeti alapon, a liberális és konzervatív eszmévilágok szembenállásának tengelyén szerveződjenek a magyar közélet erői. Noha az egyházpolitikai harcok története, éppen egyház-, egyúttal köztörténeti jelentőségéből kifolyólag összességében jól feldolgozottak mondható,³ a korábbi kutatások – érthető módon – elsősorban az országos szintű fejleményekre, tehát a képviselő- és főrendiház falai között vagy akár a nagyobb, országos hatósugarú lapok hasábjain lezajló polémikákra, továbbá a felsőklérus erőfeszítéseire, küzdelmeire, a politikai katolicizmus építőmunkájának kezdeteire, netán a protestánsok álláspontjainak és törekvéseinek alakulására fókuszáltak, ám a lokális feltárások, így például a regionális, vármegyei vagy városi szintű feszültségekre és küzdelmekre irányuló kutatások napjainkig jóval ritkábbak, csak szórványosok maradtak.⁴

¹ Elsősorban Salacz Gábor ilyen címen kiadott monográfiája óta. Lásd *Salacz Gábor: A magyar kultúrharc története, 1890–1895.* Bécs 1938. Igaz, már a kortársak egy része is hajlott az 1890 után fellángolt harcok fejleményeiben valóságos kultúrharcot látni. Lásd *Rada János: Egyházkritika és a kultúrharc retorikája magyarországi röpiratokban (1867–1895).* Miskolc 2024. 33–36.

² A parlamenti pártok ugyanis nem világnézeti alapon, hanem az 1867-es szisztémához való viszonyulásuk alapján szerveződtek: a kormánypárt a kiegyezés rendszerének fenntartását vállalta, míg a közjogi ellenzék a „közösügyes” rendszer ellen foglalt állást, nagyobb magyar különállást, lehetőleg csupán perszonáluniót követelve a Habsburg-dinasztia koronája alatt. Lásd pl. *Gerő András: Dualizmusok. A Monarchia Magyarországa.* Bp. 2010. 52–58.

³ A témakör legújabb, színvonalas áttekintése: *Paksy Zoltán: Az egyházpolitikai törvények megszületése Magyarországon a 19. század végén.* Levéltári Közlemények 93. (2022) 233–272.

⁴ Lásd pl. *Kárbin Ákos: Egyházpolitikai küzdelmek Egerben, 1890–1895.* Egyháztörténeti Szemle 9. (2008) 3. sz. 46–55.; *Fazakas Gergely Tamás: Emlékezet és térhasználat. Nemzeti és felekezeti ünneplés Debrecenben a 19. század második felében.* (Loci Memoriae Hungaricae X.) Debrecen 2022. 111–143.; *Rada János:*

Márpedig különösen figyelemre érdemes lehet a lokális közösségek szintjén jelentkező konfliktusok és törekvések feltérképezése, ha az egyházpolitikai harcok lehetséges vallásfelekezeti aspektusait vizsgáljuk. A Kulturkampf ugyanis már német földön bizonyos felekezeti felhangot kapott, majd Magyarországon is felbukkantak azok a korabeli, elsősorban az egyházi, egyúttal konzervatív szereplők látásmódján alapuló, majd később a tradicionális egyházi historiográfiában is továbbélő álláspontok, amelyek szerint 1890-ben „a nálunk protestáns vezényszóra hallgató liberálizmus”⁵ indított harcot a katolikus egyházzal szemben. A Magyar Királyságban ráadásul az 1893-ra már a parlamenti viták középpontjában álló egyházi kérdések a vallásfelekezetek – felekezetileg vegyes házasságokkal kapcsolatos – viszálykodásai útján kerültek felszínre. Előljáróban is érdemes viszont megállapítani, hogy a szóban forgó viszályokra is megoldásának szánt, szabadelvű egyházpolitikai törvények nem estek egybe a protestáns, specifikusan felekezeti érdekekkel, így a liberális szellemű, a reformokat pártfogoló s általában csakugyan hangosabb állásfoglalások mellett kételyek és félelmek is hangot kaptak, éspedig mind az evangélikus, mind a református egyház berkeiben.⁶

Veszprém vármegye demográfiai sajátosságai, illetve egyházi-kulturális hagyományai lehetővé teszik a felekezeti nézőpontokra is fókuszáló kutatást. A markáns katolikus többség (63,2%) mellett számottevő református (21,1%) és evangélikus (10,9%) kisebbség élt a 215.280 lakosú dunántúli vármegyében az 1890-es évek elején,⁷ ahol ráadásul a reformátusság is erős bástyákkal rendelkezett a kulturális életben. Veszprém, a vármegye székhelye katolikus püspöki székhely is egyben, a gazdag és tekintélyes Veszprémi Egyházmegye központja.⁸ (A kiterjedt dunántúli püspökség ekkoriban több vármegyét magába foglalva a Bakonyaljától a Drávaig nyúlt.) Az egyházi réteg, a püspök és a káptalan továbbra is fontos szerepet játszott Veszprém mindennapi életében.⁹ A régió egyre kisebb

Miskolc és az egyházpolitikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. Levéltári Évkönyv 5. (2023) 151–167.

⁵ Idézett szövegrész helye: *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 80–81.

⁶ A témát összefoglalja: *Kósa László*: A református egyház az egyház-politikai küzdelmek idején. In: *Kósa László*: Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok. Bp. 2011. 289–303.

⁷ A korabeli vármegyei adatok forrása: A Magyar Korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerk. és kiad. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1893. I. (Általános népleírás.) 31., 109.

⁸ A 19. századi veszprémi egyházmegye leírása: *Balogh Margit*: A veszprémi egyházmegye 1804–1918 között. In: Magyarország egyházmegyéi és püspökei (1804–1918). Intézménytörténeti és életrajzi lexikon. Szerk. Szirtes Zsófia – Tusor Péter – Rupert Klieber. (Collectanea Studiorum et Textuum I/7.) Bp. 2025. 335–343.

⁹ *Rácz Nóra*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése. *Polymatheia* 17. (2020) 3–4. sz. 191–210. 196, 204.

résarányú¹⁰ református népessége ezzel szemben a városon belül már 10% alá apadt.¹¹ Kutatásom szempontjából szintűgy kiemelt fontosságú a vármegye ez idő tájt legnépesebb városa,¹² Pápa, amely évszázadok óta a nyugat-magyarországi reformátusság fontos kulturális központjának számított.¹³ Igaz, az egykor sikerrel rekatolizált város lakosságának abszolút többsége, 58,1%-a katolikus vallású volt, mi több, ekkortájt az izraeliták aránya is meghaladta a lokális társadalom 11,5%-át kitevő reformátusokét. Noha Pápa a korszakban nem volt protestáns püspöki székhely, mivel a Dunántúli Református Egyházkerület elöljárója, a Veszprém vármegye területén is illetékes református püspök Révkomáromban székelt, a várost bizonyos szempontból mégiscsak a református egyházkerület szívének tekinthetjük: iskolaváros, a híres református kollégium otthona, a protestáns sajtó és könyvkiadás egyik központja, a főiskola nyomdája a negyedik legnagyobbnak számított a Dunántúlon.¹⁴ 1890–1895 között a hat éves egyházkerületi közgyűlésből hármat Pápán tartottak, ami szintűgy bizonyíthatja a város jelentőségét a régió kálvinista egyházi életében. Pápa és Veszprém városok mindemellett református egyházmegyék központjai is. (A református egyházszervezetben az egyházmegye alacsonyabb szintű egységet jelent, élén nem püspök, hanem esperes áll.) Pápa egyébiránt a regionális lutheránus közéletben is fontosnak bizonyult: 1891-ben például itt tartotta rendes évi közgyűlését a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület.¹⁵ Esperesség, tehát egyházmegye központja azonban nem Pápa volt, hanem Veszprém, ahol – szemben a lutheránusok relatíve magas, 8,5%-os pápai részárányával – a városi népesség mindössze 1,7% tartozott az ágostai hitvallású protestánsok közösségéhez.

Amennyiben az egyházpolitika „átmeneti funkcióváltása”, tehát a politikai küzdőtér közjogi törésvonalait – legalább néhány évnvi időre – megbontó és áthidaló funkciója¹⁶ kerül a figyelem középpontjába, Veszprém vármegye szintén remek terepe lehet a vizsgálódásnak. Nagyjából az

¹⁰ A Duna jobb partján általános tendencia volt a reformátusság számarányának apadása. Lásd: Az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei i. m. I. 111.

¹¹ Az 1.238 református az 12.655 fős városi népesség 9,8%-át adta. A városokra vonatkozó adatok forrása: A Magyar Korona országainak helységnevtára. Szerk. Dr. Jekelfalussy József. Kiad. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1892. 714–715.

¹² Míg Veszprémben 12.655, Pápán 14.261 főt regisztráltak az évtized kezdetén.

¹³ A témáról összefoglalólag: *Kövy Zsolt*: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520-tól napjainkig). In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Szerk. Kubinyi András. Pápa 1994. 599–644.

¹⁴ *Horváth József*: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. Veszprém 1986. 68.

¹⁵ Lásd: A Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1891. évi augusztus hó 12. és 13. napján Pápán tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. Sopron 1891.

¹⁶ A témáról lásd *Csorba László*: A vallásalap „jogi természeté”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782–1918. Bp. 1999. 179–185.

ún. kormánypárti patkó és ellenzéki tengely¹⁷ határmezsgyéjén feküdt, s a kormányerők mellett a közjogi baloldalnak is termett itt babér az országgyűlési választásokon. Az észak-dunántúli vármegyét összesen hét fő képviselte a törvényhozásban. Pápa az 1848-as törvény révén „saját követküldési joggal” lett felruházva,¹⁸ ezenfelül a vármegye további hat képviselő választására kapott jogot.¹⁹ Az egyházpolitikai küzdelmek idején például a vármegyét négy kormánypárti, illetve három ellenzéki honatya képviselte a fővárosban. A függetlenségi hagyományok jelenlétét példázhatja az is, hogy a veszprémi kerület 1872-ben, majd 1878-ban is Eötvös Károlyt választotta parlamenti képviselőjévé.²⁰ (1892-ben viszont a veszprémi kerületében a hosszú ideje kormányon lévő Szabadelvű Párt jelöltje győzött, ahogy – a polgári korban többnyire kormánypárti²¹ – Pápa is a közjogi jobboldalnak adott képviselőt.)

Tanulmányom célja tehát feltárni az egyházpolitikai harcok vármegyei közéletre gyakorolt hatásait, vagyis azt, hogyan jelentkeztek az 1890 és 1895 között fellángolt küzdelmek a dunántúli vármegye területén. Mindközben – a lokális konfliktusok feltárásakor – arra fókuszálok, hogy az egyházpolitikai harcok dinamikája hogyan hatott a felekezeti közti kapcsolatokra, valamint hogyan alakította a politikai szembenállás frontvonalait. Az egyházpolitikai küzdelmek vizsgálatakor az egyik, ha nem a legfontosabb forrásbázist a sajtótermékek képezik, és igen szerencsés körülmény, hogy a Veszprém vármegyében nyomdába kerülő lapok az egyházpolitikai reformokkal kapcsolatos álláspontok és attitűdök valóban széles spektrumát tárják elénk: konzervatív szellemiségű katolikus hetilap ugyanis éppúgy napvilágot látott az 1890-es évtized kezdetén, ahogy a jóval szabadelvűbb protestáns felfogást reprezentáló folyóirat is. Pártpolitikai nézőpontból pedig – ami egy vármegye esetében egészen természetes – kormánypárti és ellenzéki periodikák is megjelentek. Mivel az egyházpolitikai küzdelmek 1893/1894-ben a vármegyék, illetve városok törvényhatóságait is állásfoglalásokra sarkallták, kutatásom a Veszprém vármegyei közgyűlés üléseinek jegyzőkönyveire is kiterjedt. (Itt megjegyzendő, hogy ez időben Pápa és Veszprém sem tartozott a törvényhatósági jogú városok közé,²² vagyis a

¹⁷ Lásd *Gerő A.*: Dualizmusok i. m. 42.

¹⁸ Lásd 1848. évi V. tc. 5. §.

¹⁹ Választási kerületek központjai a vizsgált események idején (betűrendben): Enying, Nagyvázsony, Somlóvásárhely, Ugod, Veszprém, Zirc.

²⁰ *Tóth Jánosné*: Eötvös Károly. Bibliográfia. Veszprém 1987. (Veszprém Megyei Bibliográfiák, I.) Felhasznált online verzió: <https://mek.oszk.hu/00000/00009/html/> (letöltés: 2025. júl. 7.)

²¹ *Pölöskei Ferenc*: Pápa a polgári korszakban (1867–1945). In: Tanulmányok Pápa város történetéből i. m. 411.

²² Egyaránt rendezett tanácsú városok voltak az 1870-es évtizedtől. Lásd *Pölöskei F.*: Pápa a polgári korszakban i. m. 392.; *Rácz N.*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése i. m. 196.

törvényhozás vitáihoz – feliratok útján – való hozzászólás jogával csak a vármegye közgyűlése bírt.) Mindemellett a téma megkövetelte specifikus egyházi kútfők felhasználását is: a katolikus püspöki körlevelek akkor is alapvető fontosságúak, ha azok nemcsak a tanulmányomban vizsgált vármegye közönségének, hanem a jóval kiterjedtebb egyházmegye egészéhez lettek intézve. Ugyanígy kezeltem a református szuperintendens hivatalos állásfoglalásait, egész pontosan közgyűlési jelentéseit (ha előadásuk, kinyomtatásuk Pápán történt is, ezek természetesen a teljes dunántúli terület közönségének szóltak). Az egyházi előjárók hivatali levelezését feldolgozva viszont ezúttal²³ már csak a kifejezetten vármegyei ügyeket érintő dokumentumokra fókuszáltam. Továbbá Veszprém református esperesének egyházmegyei közgyűlési jelentéseit is bevontam a kutatásba, mivel – szemben például pápai egyházmegye előljárójával – maga is több ízben megragadta az alkalmat, hogy esperesi hivatalából szólva bátran véleményyt formáljon az aktuális egyházpolitikai problémákról. Általánosságban megállapítható, hogy az evangélikusok pozíciója²⁴ az egyházpolitikai reformok vitájában jórészt megfelelt a reformátusság – alább felvázolandó – álláspontjainak. A protestáns oldalt vizsgálva ezért a folytatásban, fókuszáltabban legalábbis csak a markánsabban nyilatkozó, az időszak küzdelmeiben sokkal aktívabb szerepet játszó és persze létszámban is jelentősebb reformátusokkal fogok foglalkozni.

„Elkeresztelesék” és a felekezeti viták kiéleződése

Alapvető fontosságú a téma szempontjából röviden felvázolni az ún. „elkeresztelési” kérdés történetét,²⁵ mivel az 1890 és 1895 között lezajló „magyar kultúrharc” megindulását is ennek fejleményeihez köthetjük. A dualista éra kezdetén, 1868-ban született az a bizonyos, több évtizeden keresztül bonyodalmak forrásává váló, a „vallásfelekezetek viszonyosságáról” elfogadott törvény, amelynek 12. §-a a „sexus sexum sequitur”-elv jegyében előírta, hogy: „[a] vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.”²⁶ Csakhogy a katolikus egyház – szemben a „nem nemet követ”-elv előírását helyeslő protestáns féllel – sohasem volt hajlandó elfogadni ezt szabályozást, minthogy mind a

²³ Korábbi dolgozataimban a főpapok személyes szerepvállalásait vizsgáltam közelebbről. Lásd *Rada János*: Bárd Hornig Károly veszprémi püspök és az egyházpolitikai küzdelmek. In: A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada”. A veszprémi egyházmegye története 1777–1917 között. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 41.) Veszprém 2024. 273–291.; Pap Gábor református püspök álláspontjai és törekvései az egyházpolitikai küzdelmek idején (1890–1895). *Acta Papensia* 24. (2024) 1–2. sz. 17–46.

²⁴ Lásd *Boleratzky Lóránd*: Az egyházpolitikai törvények evangélikus szemszögéből nézve. *Iustum Aequum Salutare* 4. (2008) 2. sz. 17–21.

²⁵ Ezt összefoglalva alább Salacz Gábor korábban citált munkájára támaszkodom.

²⁶ 1868. évi LIII. tc. 12. §.

fiúkra, mind pedig a leányokra igényt formált egy-egy vegyes házasság engedélyezése, illetve megáldása fejében. Papjai ebből kifolyólag továbbra is reverzalist (kötelezvényt) kértek, majd – úgymond – „elkereszteltek”, ami a dualista korszak hajnalától fogva felekezeti viszálykodások forrásává vált. Idő közben a protestánsok, noha a mindennapok valóságában tőlük sem álltak távol a hasonló eljárások, a kultuszminisztériumnál a 12. § erélyesebb végrehajtását követelték, s panaszaikkal folyamatosan nyomást gyakoroltak a kormányra. A „magyar kultúrharc” nyitányát aztán a vallás- és közoktatásügyi miniszter Csáky Albin gróf 1890 februárjában kelt rendelte jelentette, amely szigorúan előírta, hogy „mindannyiszor, valahányszor oly gyermeket, ki a törvény rendelkezése szerint más felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztelnek, a keresztelési bizonylatot anyakönyvezés végett az illetékes lelkészhez a ténykedés után legfőlebb nyolcz nap alatt és [...] büntetés terhe alatt áttenni el ne mulasztzák”.²⁷ Miután az új rendelet kihágásnak minősítette a keresztelési bizonylatok megküldésének elmulasztását, a renitens egyháziak ellen közigazgatási eljárások indultak, amelyek bírságok kiszabásával jártak, amint azt Veszprém példáján is látni fogjuk. Az alsópapság egy része ugyanis kezdettől fogva a nyílt ellenállás útját választotta. A kormányellenes fellépésük hátterében rejlő, intranzigens egyházi felfogást jól példázhatja XIII. Leó pápa 1891. évi megállapítása, amely szerint a rendelet arra próbálná kényszeríteni a magyarországi klérust, „hogy az eretnekeknek mintegy átadja azok lelkét, kiknek megváltására isteni küldetése van”.²⁸ Ezután vegyük górcső alá a vármegyében illetékes katolikus és református püspök állásfoglalásait, attitűdjeit.

A vármegyei, egyszersmind az országos küzdelmek egyik főszereplője Hornig Károly báró, a tudós, valóban nagytekintélyű, bőkezű mecénásként és nagy építkezőként is ismert veszprémi püspök volt.²⁹ A szigorú katolikus felfogáshoz ragaszkodó főpap felelősségének érezte az egyházas szempontok kemény, rendíthetetlen védelmezését, súlyos konfliktusok sorát is magára vállalva az országos politika világában. Határozott és hajlíthatatlan álláspontjai, valamint jó egyházi – mind esztergomi, mind római – kapcsolatai nagyban hozzájárultak, hogy a korabeli sajtóban, egyúttal a parlamentben is felröppentek olyan vélemények, amelyek szerint Hornig a keresztelési bizonylatok körül támadt harcok valódi kulcsfigurájának számított. Ennek háttere, hogy fontos szerepet játszott a főpapok 1890. április 12-i konferenciáján, ahol éles összetűzésbe keveredett a liberális főpapság

²⁷ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 10.086. szám alatt valamennyi egyházmegyei hatósághoz és törvényhatósághoz intézett rendelete, a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában. (1890. febr. 26.) Rendeletek tára 24. (1890) 753–755.

²⁸ XIII. Leó pápa I. Ferenc József magyar királyhoz írt levelét idézi *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 62–63.

²⁹ Életrajzát lásd *Rétfalvi Balázs*: Hornig Károly (1840–1917). In: Magyarország egyházmegyei és püspökei i. m. 371–378.

reprezentatív képviselőjével, a februári rendelet elfogadását és kihirdetését, ezáltal a kormánnyal való jó kapcsolatok fenntartását kívánó Samassa József egri érsekkel. Hornig ellenvéleménye, illetve erélyes fellépése a konferencián, amikor is dogmatikai akadályokra utalt, új helyzetet teremtett. Így a hazai főpapok végül egyházfői iránymutatásért folyamodtak, később pedig a Szentszék megtiltotta a keresztlési bizonylatok – miniszter által elrendelt – kiadását. Ezáltal az események a konfrontáció irányba fejlődtek tovább.

Hornig 1890. április 14-én tájékoztatta a Veszprémi Egyházmegye papságát mind a rendeletről, mind a püspöki kar által elfogadott határozatról, ám körlevele utolsó oldalain megragadta a lehetőséget, hogy saját, személyes álláspontját is felvázolja. Súlyos aggályait is megfogalmazta tehát a rendelettel előállt s a katolicizmus nézőpontjából igen szerencsétlennek ítélt helyzet összefüggésében: „Mert, nézetem szerint, a keresztlési bizonylatok kényszer kiszolgáltatásával megszűnnék az utolsó remény is, hogy valamely vegyes házasságból származó gyermeket az egyedül üdvözítő Anyaszentegyház számára [...] megmentünk” – írta, majd borús hangvételű körlevelében felvetette a vegyes házassági engedélyek megtagadását is, méghozzá úgy, mint egy reális eshetőséget. Levelében feltételes módon fogalmazott mondatok sora utalt arra, hogy a releváns döntés, amely az egyházfő joga volt, egyelőre még váratott magára. Hornig aztán az alábbi, a fennálló helyzet visszásságára is fényt vető megállapításra jutott: „Talán feltűnt a t[isztelen]dő papságnak, hogy az eddigiekben sehol sem mondtam egyenesen és határozottan, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekekről szóló keresztlési bizonylatokat tehát ki kell adni; ennek igen egyszerű oka az, hogy a ministeri körlevél által teremtett helyzetben az ily gyermekek megkeresztelése amúgy is tilosnak tekinthető”. (Ez ügyben a S. Congregatio Inquisitionis egy 1886-ban kibocsátott és kötelező erejű határozatát citálta, amely szerint elve tilos olyan gyermeket megkeresztelni, aki biztosan nem fog katolikus hitben neveltetni.) Végül az alábbi bizonytalan útmutatást adta a klérusnak: „egyelőre megyém területén működő összes t[isztelen]dő papságnak tetszésére bízom, valjon meg akarnak-e keresztelni vagy sem oly gyermekeket, a kiknek a fenti törvény szerint protestánsoknak kellend lenniök.” Ha nem keresztelnek ilyen esetben, taglalta Hornig, nem kerülnek szembe az 1868-as törvény elvárásaival. Ennélfogva Hornig megtalálta a módját, hogy ne kelljen – mint egyetlen lehetséges eljárást – elrendelnie a bizonylatok kiszolgáltatását, amelyet az áprilisi konferencia ideiglenes jelleggel meghagyott a papságnak.

Hornig soraiból az ellenállás felvállalására irányuló szándék is kiolvasható volt, ami a körirat szerzőjét az alsópapság konfrontatívabb hajlamú közegeinek szemében igen népszerűvé tette. Ennek remek példája, hogy a harcias (alsóbb) klérus orgánuma, a Magyar Állam című lap díszes

keretbe foglalta Hornig nevét.³⁰ Egy újabb, egyházmegyéje espereseihez intézett körlevelében³¹ viszont tisztázta korábbi iránymutatását: a papok vagy keresztelnek, ám ez esetben kiadják annak bizonylatát, vagy egyáltalán nem keresztelnek. Harmadik út nincs. Vagyis Hornig egyelőre nem vette védőszárnyai alá a jogszabállyal országszerte szembeszálló alsópapság mozgalmát, amely keresztelt ugyan, azonban megtagadta az elvárt bizonylatok kiadását. Mint írta, korábbi körlevele célja az volt, hogy mutasson egy lehetőséget a klérusnak: „miképpen meneküljön valamely nem szívesen teljesített ténykedéstől anélkül, hogy a hatóságokkal összeütközésbe ne kerüljön.” (Később, 1893-ban viszont a főrendiház színe előtt szólva már világosan rehabilitálta a rendelettel szembeszegülő alsóbb klérust, és együttérző hangon szólt annak megpróbáltatásairól.³²)

Ahogy a Veszprém vármegye területén illetékes katolikus püspökről, úgy az adott territóriumot magába foglaló Dunántúli Református Egyházkerület elöljárójáról is elmondható, hogy cseppet sem maradt passzív és közömbös szemlélője a kultúrharcos csatározások lefolyásának. Pap Gábor református püspök³³ a korabeli vélemények szerint ráadásul már a februári rendelet kiadásához is nagyban hozzájárult azáltal, hogy Komáromban a jogosulatlannak vélt keresztélések miatt újra meg újra feljelentette Molnár János apátplébánost, a későbbi néppárti vezért.³⁴ Majd részint öhozzá kötődött a botrányt kavaráó 1892-es „komáromi ünnepély”, vagyis a Tisza Kálmán főgondnoki tisztségének 25 éves jubileumára megemlékező egyházkerületi közgyűlés, amely esemény az egyházpolitikai küzdelmek légkörében egy liberális demonstráció jellegét öltötte magára. Pap itt elhangzott, erős és harcias hangvételű jelentése igen keményen fogalmazott a klérussal szemben, és egyrészt vészjósoló felhívással fordult a protestánsok táborához: „Itt van az ideje, hogy mi is felébredjünk, s védekezendők a jezsuitizmus és clericalismusnak támadása ellen”, másrészt megbíráta a katolicizmus „ultramontán” irányvonalát, amely meglátása szerint „a középkor sötét századait” kívánja visszahozni.³⁵ Pap további, a korabeli közgyűlések előtt elhangzó jelentései, illetve nem-nyilvános levelei is azt tanúsítják, hogy a főpap látásmódját nagyban áthatotta, befolyásolta az a felfogás, hogy a

³⁰ Lásd Magyar Állam, 1890. április 27. 1.

³¹ Kézírt írt fogalmazványként és végleges, nyomtatott formában is megtalálható Hornig hagyatékában: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, VIII. Hagyatékok, 7. Hornig Károly hagyatéka, 19. doboz.

³² Lásd Rada J.: Bárá Hornig Károly i. m. 280–281.

³³ Egyházi, ill. rövid parlamenti képviselői karrierje mellett mint író, költő és publicista is letette névjegyét. Rövid életrajza: *Hudi József*: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei. Acta Papensia 22. (2022) 3–4. sz. 197–412. 197–199.

³⁴ Lásd pl. Fővárosi Lapok, 1895. november 3. 2800.; Vasárnapi Újság, 1895. november 10. 749.

³⁵ A révkomáromi eseményekről és azok visszhangjairól: Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 31–34.

magyar állam és a római egyházfőhöz lojális, magát a hazai jogforrások hatálya alól kivonó ultramontán hierarchia harca zajlik az országban, amelynek tétje nem kevesebb, mint a magyar állam szuverenitása. Érvskálája, frazeológiája ekképpen a korszak egyházkritikájára széles körben jellemző, általam a kultúrharc retorikájának nevezett sémába illeszkedett. 1893-ban immár Veszprém vármegye földjén, Pápa városában tartották az egyházi kerület közgyűlését, és beszámolóját itt is átjárták a kultúrharcos eszmévilág sajátos toposzai: „Ez a harcz nem csak hazánkban, hanem Európa összes államaiban folyik, jeléül annak, hogy a főhadiszállás Róma, hol a jezsuiták tartják kezökben az uralmat, azok készítik a csataterveket, s irányozzák minden egyes államban a hadi működéseket”³⁶ – fogalmazott a református püspök.

Ez időben Pap Gábor – a Pápán felállítani kívánt felsőbb leánytanító és -nevelő intézet anyagi alapjainak előteremtésén fáradozva – még a protestáns nőnevelés ügyét is beágyazta a kultúrharcos ideológiába. Meglátása szerint a kultúrharcos ultramontán erők a jogsértő keresztelések mellett az országszerte terjedő, az apácák³⁷ által irányított nőnevelő intézetek révén is háborút folytatnak, a protestantizmus ellen éppúgy, mint a magyar állam függetlensége ellen. Így aztán amellet érvelt, hogy az olyan református leánynevelők, mint amilyet a Dunántúlon maguk is létrehozni kívánnak, nem pusztán a szorongatott protestantizmus, hanem az állami érdek szempontjából is fontosak. Így érvelt levelezésében,³⁸ sőt a pápai sajtó útján közétett, adományozásra felhívó körlevelében is így sürgette a protestáns nőnevelés fejlesztését: „[M]indaddig, míg maga az állam kellő számú felső leányiskolát nem állít s szemben a kultúrharccsal fenyegetődő alpapsággal – s azon törekvéssel, mely az államot az egyháznak (azaz a papi érdekeknek) alá akarja rendelni, nem gondoskodik arról, hogy a leendő s az új nemzedéknek irányt adó anyák az állam jól felfogott érdekeinek megfelelő kiképzetést nyerjenek; az ev. reformált s általában a protestáns felső leányiskola általánosan érzett hiányt pótol s annak felállítása úgy a szabadság, mint az állami érdekek védelmezése szempontjából halaszthatatlan”.³⁹ (A református szuperintendens erőfeszítései néhány éven belül eredményre

³⁶ A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1893. évi szept. hó 20. s következő napjain Pápa városában tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. *Vályi Lajos*. Pápa 1893. I.

³⁷ Itt bizonyára az angolkisasszonyokra utalt, akik 1860-ban érkeztek Veszprémbe, és fontos szerepet játszottak a nőnevelésben. Lásd *Rácz N.*: Veszprém dualizmuskori városi fejlődése i. m. 197–198.

³⁸ Lásd Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár, Pap Gábor püspök iratai (1873–1895), 1. Pap Gábor püspök levélmásolati könyvei 4. (1889–1895) 88. Pap Gábor levele Szontagh Pál valóságos belső titkos tanácsoshoz. (1891. január 14.)

³⁹ Lásd Dunántúli Protestáns Lap, 1891. január 18. 33–35. col. A körlevelet idézi *Nádasdy Lajos*: Fejezetek a pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből. Pápa 1998. 21–22.

vezettek, mivel 1894-ben végre megnyithatta kapuit a pápai Református Nőnevelő Intézet.⁴⁰⁾

Pápa – mint a nyomdászat egyik legfontosabb észak-dunántúli központja – a régióbeli protestáns sajtó kiadásának helyszínét is jelentette: hétről hétre itt került nyomdába a Dunántúli Protestáns Lap, a református egyházi kerület hivatalos közlönye. Amíg Pápa és Veszprém liberális sajtójáról azt mondhatjuk, hogy a katolikus hierarchiával szemben a polémiák hevében is óvatosan fogalmaztak, tapintatosak maradtak, a református orgánumban gyakran harciasabb, a klérus kritikáját nyomatékosító álláspontok kaptak fórumot, mialatt az antiklerikális diskurzusok jellemző frazeológiai elemei is rendre felbukkantak a lap hasábjain. Az újság reformokkal kapcsolatos állásfoglalásairól általánosságban elmondható, hogy azok lényegileg megfeleltek a Pap Gábor püspök által is reprezentált s a hazai protestánsok körében is fősodró irányvonalnak. Így a pápai teológiai tanár és közíró Révész Kálmán református oldalról „a leghatározottabb elismeréssel és méltánnyal” üdvözölte a februári rendeletet.⁴¹

1891 februárjában a keresztelesek körül zajló konfliktusok Veszprém vármegye székhelyét is elérték, amikor Rédey Gyula, a város újólag, 1890-ben kinevezett kanonok-plébánosa kapott 10 forintos bírságot, miután megkeresztelt egy evangélikus apától született fiúgyermeket, majd nem volt hajlandó megküldeni a keresztelestről szóló bizonylatot az illetékes protestáns lelkésznek.⁴² Az egyházmegyei katolikus hetilap, a Veszprémi Közlöny⁴³ ezt követően fókuszáltabban is foglalkozott a „hírhedt februári rendelet” ügyével. Érvskálájuk jórészt a fősodró klerikális felfogáshoz igazodott: elvitatták az 1890-es rendelet törvényességét; a szülők szabad döntési joga mellett fellépve bíralták a „nem nemet követ” elvet, így az 1868-as jogszabályt; a vallási viszályok sajnálatos fellángolását pedig a protestáns kisebbség intoleranciájával magyarázták. Szorgalmazták az egyházellenesnek ítélt irányzattal szembeni erélyes ellenállást, közéleti szerveződést is: „ki kell bontanunk a katolikus zászlót, mert nem kérünk senkitől sem kegyelmet, hanem szabadságot, vallásunk szabad gyakorlatát követeljük ez alkotmányos országban, melynek mi is gyermekei vagyunk.” A vallásfelekezeti viszályok felkorbácsolásának vádját már előre elhárították maguktól, és hangsúlyozták szervezkedésük önvédelmi jellegét: „Nem mi bontjuk meg a

⁴⁰ Az intézmény létrejöttéről és 1948-ig ívelő történetéről: *Nádasdy L.*: Fejezetek a pápai i. m.

⁴¹ *Révész Kálmán*: A legújabb miniszeri rendelet az elkeresztelesek ügyében. Dunántúli Protestáns Lap, 1890. április 27. 261–266. col.

⁴² *N. n.*: A veszprémi plébános a vádlottak padján. Veszprémi Közlöny, 1891. március 1. 3.

⁴³ Az 1884-től 1892-ig megjelenő, a piarista Lévy Imréhez kötődő lapot bemutatja *Klestenitz Tibor*: Egy katolikus hetilap a közösségsszervezés szolgálatában: A Veszprémi Közlöny (1884-1892). In: A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada” i. m. 255–272.

békét, nem mi zavarjuk a békés együttlétet, hanem megzavarja a protestáns kisebbség – mint itt nálunk Veszprémben is [...] – túlkapasával.”⁴⁴

Hamarosan protestáns részről is reagáltak a Rédey Gyula-ügyre: Veszprém református lelkésze, Bényei Gábor a Dunántúli Protestáns Lapban gúnyosan írt arról, ahogyan a katolikus papok „jajveszékelnék az ő hivatalos közlönyükben”. Bényei elmondása szerint, lelkészi munkájának tapasztalatai alapján mindaddig, ameddig a megkeresztelt ifjak anyakönyvezése nem került a kultúrharcos csatározások fókuszpontjába, a klérus még nem kötötte magát olyannyira a most hivatkozott, a vitatott bírságot is kiváltó normákhoz, s a mindennapi eljárásmodok megfeleltek a magyar jogalkotó által is támasztott követelményeknek: „Öt éves veszprémi lelkészkedésem ideje alatt hét református gyermeket kereszteltek meg az itteni kath[olikus] plébánián s mindannyit minden felszólítás nélkül – a stórával együtt – áttették lelkészi hivatalomhoz!” Érvelési stratégiája ezután a liberálisok, egyúttal a protestánsok jellemző kultúrharcos sémáihoz igazodott, vagyis a katolicizmus nemzetidegen, ám a hazai jogforrások elé helyezett szabályairól, „a klérus uralmát, félelmetes auctoritását” biztosító eljárásairól írt, mialatt a vallásilag vegyes házasságok kérdését érintette. Mindemellett Bényei fejtegetéseit is átjárta az a református nézőpont, amely szerint valójában a jelentős erőfölényben lévő, hatalmas katolicizmus jelent veszélyt a kiszolgáltatottabb helyzetű protestantizmusra nézve. Ezt sugallta a közlemény címe is: „A farkasok panasza a bárányok ellen”.⁴⁵ (Az állami törvények feladata eme felfogás szerint természetesen a gyengébb fél védelme.) Az egyházi személyek és sajtótermékek hangneme és állásfoglalásai egyaránt megvilágíthatják, hogy a felekezetközi kapcsolatok megromlottak – természetesen nem csupán a dunántúli vármegyében –, amely probléma az országos politikát is válaszokra sarkallta.

Egyházak reagálása az egyházpolitikai törvények beterjesztésére

1892 folyamán szerte az országban hangosabbá váltak azok a hangok, amelyek az 1890 után kiéleződött, egyaránt politikai és vallásfelekezeti feszültségek feloldását átfogó reformok foganatosításától várták. Novemberben az új miniszterelnök, Wekerle Sándor a képviselőház előtt tartott programbeszédjében már a liberálisok körében régóta várt, a kora dualista kortól fogva csak halogatott egyházpolitikai reformok – így a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről, a vallás szabad gyakorlásáról, valamint az izraelita recepcióról szóló törvények – keresztülvitelének céljáról beszélt.⁴⁶ Ugyanakkor a csomag része lett a gyermekek vallásáról szóló javaslat is, amely jogszabálytervezet tulajdonképp a katolikusok régi kívánságát respektálta, mivel – hatályon kívül helyezve az 1868. évi LIII. törvény 12. §-át

⁴⁴ N. n.: A veszprémi r. k. plébános elítélve. Veszprémi Közlöny, 1891. március 8. 1.

⁴⁵ Bényei Gábor: A farkasok panasza a bárányok ellen. Dunántúli Protestáns Lap, 1891. március 22. 182–183. col.

⁴⁶ Beszédjét összefoglalja Salacz G.: A magyar kultúrharc i. m. 212.

– lehetőséget teremtett, hogy a vallásilag vegyes párok frigyre lépésük előtt születendő gyermekeik vallásáról is megállapodjanak. Ez utóbbi reformtervezet persze teljes mértékben ellenkezett a protestáns fél érdekeivel.

A katolikus tábor mereven elutasító álláspontja gyorsan hangot kapott a dunántúli vármegyében, mivel a Veszprémi Közlöny viszonylag hamar, már december 18-án reagált az új kabinet programjára. Az egyházas felfogást felvázolva határozottan nemet mondtak annak pontjaira, mialatt cáfolni kívánták, hogy a reformok valódi gyógyírt jelentenének a problémákra. Ezúttal is utaltak a katolikusok számbeli fölényére, hogy a magyar társadalom feltételezett többségének nevében emeljenek szót a házasság egyházi formáját és szentségi jellegét ignoráló törvényjavaslattal szemben. „Nekünk tehát – írták – az ország 58%-ának a polgári házasság nem kell, mert a házasság nálunk szentség, melyet mint ilyent az állam ki nem szolgáltathat”⁴⁷.

Hamarosan, 1893 januárjában Hornig püspök pásztorlevéllel⁴⁸ fordult egyházmegyéje közönségéhez, amelynek középpontjába – az ország más főpapjaihoz hasonlóan⁴⁹ – a házasság szentségének témáját helyezte. Nagyböjti körlevele elején leszögezte tehát, hogy legfőbb célja felhívni hívei figyelmét: „mily téves és veszedelmes [...] mindaz, mivel katolikus szent hitünk ellenségei a keresztény házasságra nézve előhozakodnak”. Levelében később a házasságjog újabb keletű, liberális ideáját bírálta, ami során arra a megállapításra jutott, „hogy az egész polgári házasság volta képen a katolikus egyház, a katolika szent vallás ellen irányul”. Hornig kimondottan harcias, konfrontatív hangvételű körlevelének érvelésében szerepet kapott az a meglátás, hogy a liberális kormányerők a protestáns félnek kedveznek, hiszen az egységes házasságjog jelszavával valójában protestantizmus házassági jogi normáit kívánják a katolicizmusra kényszeríteni. Kijelentette tehát: „nem követeljük, hogy a protestánsok és zsidók azon házasságokra nézve, melyeket magok közt kötnek, hozzánk alkalmazkodjanak, de minket se kényszerítsenek, hogy azokhoz alkalmazkodjunk!”

Ha a protestánsok korabeli állásfoglalásait szemléljük, az Észak-Dunántúlon is a liberális pozíciók határozott túlsúlyát láthatjuk. Így a Dunántúli Protestáns Lap szerzőgárdáját is a liberális platformon találjuk. A lap 1894 elején egy rosszalló hangvételű publicisztikát is közölt az „orthodox protestánsok” táboráról, vagyis azokról a protestáns politikusokról, akik az egyházpolitikai reformokkal szemben foglaltak állást.⁵⁰

Fontos viszont hangsúlyozni, hogy kimondottan református egyházi szempontból mérlegelve a szabadelvű, a kormány programját elvi alapon

⁴⁷ *N. n.*: Álláspontunk. Veszprémi Közlöny, 1892. december 18. 1–2.

⁴⁸ Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, I. Veszprémi püspöki levéltár, 1. Egyházmegyei Hatóság iratai, 2. Litterae circulares, 14. (1893) 1–16.

⁴⁹ *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 231–232.

⁵⁰ *Barakonyi Kristóf*: Az „orthodox protestánsok”. Dunántúli Protestáns Lap, 1894. február 25. 113–116. col.

helyeslő reformátusok is kifogásolták a törvénycsomag egyes elemeit, és rámutattak annak árnyoldalaira. Felekezeti nézőpontból leginkább a gyermekek vallásáról szóló javaslat, ezen belül az 1868. évi LIII. törvény 12. §-ának tervezett hatályaon kívül helyezése keltett félelmet közöttük. Ne feledjük, Veszprém vármegyében – néhány kistelepülést leszámítva – a reformátusok kisebbséget képeztek, ennél fogva valós veszélyforrásnak látszott, hogy a protestánsok számát a vegyesházasságok is tovább apasztják. A Dunántúli Protestáns Lap hasábjain Pap Gábor püspök későbbi utódja, Antal Gábor⁵¹ adott hangot a reformátusok jellegzetes, Pap szuperintendens által a törvényhozás főrendiházában is tolmácsolt⁵² – aggályainak. Természetesen Antal is méltányolta a célt, hogy „az elkeresztelések s azokból kifejlett zsurlódások folytán felbomlott felekezetközi béke és szeretet helyreállítassék s a viszály és egyenetlenség megszüntetessék.” Ezt követően viszont kételyeit fejtette, hiszen véleménye szerint az újólag tervezett jogi szabályozás sem fogja elejét venni a további viszályságnak, mi több: hátrányosan fogja érinteni a protestantizmust. A katolikus egyház ugyanis hatékony eszközökkel rendelkezik, hogy a házasságra lépni készülő párokra nagyfokú nyomást gyakoroljon, vagyis hatékonyan befolyásolja a párok majdani utódjaik vallásáról szóló, valójában csak formálisan szabad döntését.⁵³

1893 nyarán, amikor az egyházpolitikai viták tetőfokra hágtak az országban, már nemcsak az Egyházkerület, hanem a Veszprémi Református Egyházmegye közgyűlésén is foglalkoztak a törvényjavaslatokkal. Az egyházmegye elöljárója, Pap Sándor ugyanis, habár szabadelvű szellemben kiállt a reformok mellett, esperesi jelentésében⁵⁴ csalódottságának adott hangot, amiért a vallásszabadságról benyújtott törvénytervezet céljai között nem szerepelt az egyházak valódi jogegyenlőségének megteremtése. Szerinte ezúttal sem történt előrelépés az 1848. évi XX. törvény végrehajtásában, amely anno kimondta, hogy „törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg”. Később liberális, illetve protestáns részről is azt hangoztatták,⁵⁵ hogy a valódi egyenlőség 1848-ban előirányzott megteremtése az anyagi-jövedelmi egyenlőtlenségek felszámolására is igényt formálna, vagyis az irányadónak tartott törvénycikk a katolikus

⁵¹ A korábbi pápai főiskolai tanár, közíró és lelkész 1896–1914 között volt a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke.

⁵² Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 36.

⁵³ Antal Gábor: A magyar kormány legújabb egyházpolitikai törvényjavaslatai. Dunántúli Protestáns Lap, 1893. december 10. 817–820. col.

⁵⁴ Lásd: A Veszprémi Ev. Reformált Egyházmegye 1893. évi márcz. hó 21. és aug. hó 15–16. napjain Veszprém m. városában tartott rendkívüli és rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. Nyikos Kálmán. Pápa 1893. 19–24.

⁵⁵ A 19. századi magyar liberálisok szekularizációs programjairól és argumentációjáról: Csorba L.: A vallásalap i. m. 1999. 43–44., 132–133., 144–147., 158–159.

birtokok szekularizációja, illetve jövedelmeik felekezatarányos újraosztása által volna megvalósítható. Noha Pap Sándor esperes expressis verbis nem követelte jelentésében az egyházi javak állami kisajátítását, a sorai mögött rejlő világos elváráshoz nem férhet kétség, amit az is megvilágíthat, hogy a továbbra is fennálló, súlyos egyenlőtlenségek problémáját felvázolva első-sorban a klérus anyagi erejére, gazdagságára irányította a figyelmet: „Hol, melyik államban, melyik egyh[áz] van ellátva annyi rengeteg vagyonnal ereje kifejlesztésére, felszerelve annyi apparatussal hódító hadjáratra a más felekezetek ellen, mint Magyarországon a római egyház?” Ezt követően az esperes kijelentette, hogy „Isten országát nem lehet a földön építeni anyagi erő nélkül”, majd hosszasan taglalta az egyházmegyei református közösségek méltatlan, szegény anyagi viszonyait, az egyházfenntartás helyi kihívásait. Pap Sándor a felekezeti közti kapcsolatok neuralgikus pontjára tapintott, amikor a hazai egyházak között fennálló vagyoni-jövedelmi különbségek problémáját érintette jelentésében.

A Veszprémi Református Egyházmegye előjárója itt a liberális jogalkotás mulasztásait kifogásolta, felekezeti aspektusból viszont a reformcso-mag fenyegetést is jelentett: a protestánsok komoly kihívást láttak a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatban is, amely a felekezeten kívüli státusz respektálásával, tehát a valamely vallásfelekezethez való tartozás kényszerének felszámolásával a református gyülekezetek létszámbéli fogyatkozásának veszélyét rejtette. A szabályozás ugyanis új lehetőséget kínált azok számára, akik szabadulni kívántak egyházuk fenntartásának terheitől. A reformátusság helyi véleményformálói azonban nem fordultak szembe a reformmal, hiszen intenciói szerint az a szabadság kiterjesztését célozta, a szabadságesszme, a liberalizmus pedig felfogásuk szerint szorosan összefonódott a protestantizmussal. Idézett jelentésében maga Pap Sándor esperes is leszögezte, hogy úgy kell üdvözölniük a szóban forgó törvényjavaslatot, „mint a protestantizmus elvének s ezzel egyezőleg a meghamisítatlan keresztyénység elvének is életet hirdető evangéliumát”. Hiszen, mint fejtegette: „A prot[estáns] egyháznak már szülő anyja is a szabadság volt, az egyéni meggyőződésnek a tekintély járma alól felszabadítása. Ugyan ez a szabadság annak éltető eleme is.” Erősen tartotta magát tehát az a felvilágosult eszmevilágból sarjadó, historizáló gondolati hagyomány, amely alapján a liberális kortársak hajlottak arra, hogy a reformációt mint az európai szabadságesszme, a liberalizmus egyik eredőjét méltányolják. Ezt a felfogást táplálták a magyar históriából – annak protestáns, függetlenségi szemlélete alapján – levont tanulságok is, amelyek szerint a kora újkor harcaitól fogva egészen a reformkor érájának küzdelmeiig a magyar protestantizmus mindig a szabadság és a nemzeti függetlenség ügyének letéteményesét, stabil szövetségését jelentette.⁵⁶ Ilyen szellemi pozícióból érvelt Pap Gábor

⁵⁶ Lásd *Kósa László*: Katolikus és protestáns magatartásformák az abszolutizmus korában. In: Kósa L.: Művelődés, egyház, társadalom i. m. 146–149.

püspök,⁵⁷ Pap Sándor veszprémi esperes, s ilyesfajta gondolati alapállás körvonalazódott a pápai orgánum hasábjain is. Állják itt egy, az adott újságból hozott példa: a Dunántúli Protestáns Lap publicistája, miután összefoglalta a reformátusságnak az új jogszabállyal kapcsolatos félelmeit, úgy folytatta: „Azt az egyházat, mely örök alapon, a tiszta evangélium gránit szikláján épült fel [...], talán csak nem félhetjük a megsemmisüléstől akkor, midőn nem a törvénytelenség s erőszak ádáz viharai dúlják, hanem éltető eleme a liberalismus leng körülte!”⁵⁸ Itt is azt láthatjuk, hogy a politikailag liberális érzelmű protestánsok – legalábbis egy markáns csoportjuk – a hazafias pátozzsal átitatott szabadelvűség érvényesülésének politikai szempontjait a specifikusan felekezeti, református érdekek elé helyezték.

Küzdelmek Veszprém vármegyében az egyházpolitikai reformok körül

1893 első hónapjaitól a csatározások már a vármegyei közgyűlések szintjére is országszerte legyűrűztek, a törvényhatóságok ugyanis éltek az 1886-os törvényhatósági törvényben⁵⁹ is biztosított felirati jogukkal, és egymásután foglaltak állást az újólag hivatalba lépett kormány által pártfogolt reformok kérdésében. Február 6-án Somogy vármegye volt az első azon törvényhatóságok sorában,⁶⁰ amelyek felirat keretében helyeselték a kabinet szabadelvű reformcéljait, majd tavasszal Veszprém vármegye is kiállt azok pártján. Ennek közvetlen, helyi előzményeiről a Pápai Független Ujság hasábjain az alábbi beszámolót olvashatjuk: „Veszprémben már hetek óta folyik a papság körében az agitáció, hogy a kormány egyházpolitikája megyénk közgyűlésén kudarcot valljon, de viszont az ellentábor is erősen felfegyverkezve száll síkra.”⁶¹ A Törvényhatósági Bizottság eztán 1893. május 1-jén tárgyalta Budapest főváros és Zemplén vármegye „pártolás végett megküldött” feliratait. A nagyhorderejűnek ítélt napirendi pont a sajtóbeszámolók szerint⁶² kirívóan nagy arányban késztette megjelenésre a bizottsági tagságot. Így a katolikus papi tagok is mind felsorakoztak, hogy törekedjenek megakadályozni az egyházukra nézve sérelmes döntést. Közülük elsősorban – a beszédjével egyébiránt a liberális lapok elismerését is kivívó – Rédey Gyula veszprémi kanonok-plébános, míg az ellenoldalon

⁵⁷ Lásd Rada J.: Pap Gábor református püspök i. m. 36.

⁵⁸ Rácz István: Régi cél új eszközök. Dunántúli Protestáns Lap, 1893. július 30. 513–517. col.

⁵⁹ 1886. évi XXI. tc.

⁶⁰ N. n.: A polgári házasság a gyűlésteremben. Somogy, 1893. február 12. 1–3.

⁶¹ N. n.: Vármegyénk az egyházpolitikai kérdésekről. Pápai Független Ujság, 1893. április 30. 5.

⁶² A Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyve részletesen nem tájékoztat a vitáról, nem közli az ott elhangzottakat, a sajtó azonban részletesen beszámolt a közgyűlés lefolyásáról. Lásd pl. Veszprém, 1893. május 1. 1–2.; Veszprémi Független Hírlap, 1893. május 6. 2.; Pápai Független Ujság, 1893. május 7. 3–4.

Fenyvessy Ferenc, az ugodi kerület parlamenti képviselője vállalt orosz-lánrész vitában. (A korábban megbírságolt klerikus Rédeyről, valamint a lapkiadó és politikus Fenyvessyről is elmondhatjuk, hogy az egyházpolitikai küzdelmek tevékeny, a lokális közéletben kiemelkedő szerepet játszó alakjai voltak.) A protestáns felekezetek részéről is volt egy felszólaló: Pápa evangélikus lelkésze, Gyurátsz Ferenc ugyancsak a liberális oldalra állt, tehát a reformok mellett érvelt. A bizottság végül jelentős fölénnel, 163 szavazattal 62 ellenében kiállt a napirenden lévő liberális reformcélok mellett, és maga is felírt a képviselőházhoz – sürgetve, hogy „a szükséges törvények még ez év folyamán megalkotva és életbe léptetve legyenek”.⁶³ A képviselőházhoz intézett felirat⁶⁴ szerint a vármegyei közönség méltányolta, hogy a törvényhozás „vallás- és pártkülönbség nélkül” kívánja a felmerült egyházi kérdések szabadelvű szellemben történő rendezését. Kiemelték tehát, hogy az egyházpolitikai reformok ügye felülemelkedik a pártpolitikai szembenálláson, sőt függetlenedik a vallásfelekezeti különbségektől is.

A vallásfelekezeti viszályok nézőpontjából viszont figyelemre érdemes, hogy az idézett felirat szerint a liberális reformjavaslatok polémiája nemcsak „az önállóan gondolkozó művelt körökben” keltett izgalmat, hanem „a nép alsó rétegében is”, ahol sajnos szélesebb körű befogadásra talált az a fajta felfogás, amely „a reformokat úgy tünteti fel, mintha azok a hitelvek sérelmét és a vallások jogainak csorbitását idéznék elő”. Itt nyilván a katolikus egyház felfogásmódjára utaltak, amelyet Hornig püspök körlevele is erőlesen képviselt. Veszprém vármegye felirata nem hagyott kétséget, s világosan megfogalmazta, hogy pont a fenti probléma miatt, vagyis a vallási viszályok fellángolásának, illetve elmérgesedésének veszélyét szem előtt tartva ítélték sürgetőnek a törvények mihamarabb való elfogadását: „E bajt, mely nemcsak a felekezetek közt való békés együttélést teszi még az eddiginél is jobban kétesé, hanem a felekezetek belső békéjét is veszélyezteti, – megelőzni, vagy legalább hatásában csökkenteni csak úgy lehet, ha a már megjelölt irányban szükséges összes törvények mielőbb megalkotatnak” – olvashatjuk a feliratban.

Jóllehet a liberális elitek hangsúlyozták, egyházpolitikájuk nem felekezeti alapokon nyugszik, s nem jár a vallás sérelmével sem, a szigorú katolikus felfogás olyan képviselőivel, mint amilyen Veszprém főpásztora is volt, szükségképpen szembekerültek, az „ultramontán” Hornig pedig durva támadások célpontjává vált a sajtóban.⁶⁵ Egy, A közszellem ébredése címen kiadott, határozottan antiklerikális felfogásúnak mondható kiadvány, amely a vármegyeiek színterein 1893-ban lezajlott események

⁶³ A szavazás eredménye és a határozat: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, IV. Vármegyei Törvényhatóság, 401. Veszprém vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, a. Jegyzőkönyvek. 39/1893.

⁶⁴ Veszprém vármegye közönségének felirata a képviselőházhoz. Közli: Pápai Lapok, 1893. május 14. 95.

⁶⁵ Lásd Rada J.: Báró Hornig Károly i. m. 280, 283, 285.

történetét összegezte, és amelyre egyébiránt helyi sajtótermékek is felhívták a figyelmet,⁶⁶ a május eleji ülésnap fejleményeit jórészt Hornig személyére kihegyezve, mint annak csúfos kudarcát interpretálta, s a „Hornig püspök veresége” alcím alatt tárgyalta. A publicista utalt az év elején közzétett, előzőleg idézett körlevélre is: „Hornig püspök barbár szellemű főpásztori levelét erekllye gyanánt őrizhetik a liberálisizmus bajnokai s büszkén hivatkozhatnak arra mindenkor, hogy egy ilyen fekete szellemtől áthatott hatalmas püspökkel szemben vívták ki a liberálisizmus diadalát.”⁶⁷

Miután világossá vált, hogy a szabadelvű reformok belátható időn belül a képviselőház elé kerülnek, a katolikus főrendházi erők egyik célja az volt, hogy felmérjék a konzervatív ellenállás személyi lehetőségeit a törvényhozás alsóházában. Ennélfogva Hornig püspök is megkapta Zichy Nándor gróf bizalmas köriratát, amelyben a konzervatív politikus – ekkoriban az egyházpolitikai ellenzék szervezője – tájékoztatást kért, hogy a helyileg megválasztott képviselők milyen ígérettel, programmal váltak anno a parlament tagjává.⁶⁸ Zichy levelének előzménye, hogy az 1892-es országgyűlési választások folyamán a katolikusok, minthogy az egyházpolitikai viták már akkoriban fokozódtak, országszerte kértek az egyház jogainak oltalmazásával, pártfogolásával kapcsolatos, akár formális, írásos nyilatkozatokat a szembenálló pártok helyi jelöltjeitől.⁶⁹ Hornig a hagyatékában fennmaradt dokumentumok alapján csakugyan törekedett tájékozódni a témában,⁷⁰ és megőrzött egy fogalmazványt,⁷¹ amely az egyházmegye területének parlamenti képviselőit lajstromozza, röviden írva azok megválasztásáról, néhai ígéreteiről s a parlamenti szavazáson várható magatartásáról. A püspök több honatya esetében is sajnálattal konstataulta: jóllehet a kampány idején azt a látszatot keltették, hogy lojálisak egyházuk iránt, mi több, a klérus befolyásával nyertek mandátumot, az egyház valójában nem számíthatott rájuk. A veszprémi kerület képviselőjéről, Szabó Imréről írva például megjegyezte: „A választás előtt a püspök asztalánál

⁶⁶ A Keleti Ö. Lajos által írt és Beksics Gusztáv előszavával ellátott kormánypárti kiadványt ajánlotta: Pápai Lapok, 1893. július 2. 127. és 1893. július 23. 139.; Pápai Közlöny, 1893. július 23. 5.; Veszprém, 1893. július 29. 3.

⁶⁷ *Keleti Ö. Lajos*: A közszellem ébredése. Előszóval ellátta Beksics Gusztáv. Bp. 1893. 190.

⁶⁸ Zichy Nándor gróf sokszorosított körlevele, Budapest, 189? [a pontos év nincs feltüntetve, feltehetőleg 1893 végén íródott]. Több példányban megőrizve: VFL VIII.7. 19. doboz.

⁶⁹ Lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 127–132.

⁷⁰ Így például plébánosaihoz fordult, és tőlük kért segítséget, azaz információt saját jelentése összeállításához.

⁷¹ Amely bizonyára a Zichynek küldött beszámoló fogalmazványa. A Veszprémi Egyházmegye területén megválasztott országgyűlési képviselők és az egyházpolitikai törvényjavaslatok [kéziratos feljegyzés cím és dátum nélkül]. VFL VIII.7. 19. doboz.

vagy husz vendég jelenlétében túrárazó beszédben hangoztatá katolikus voltát”, később mégis a kormány oldalára állt. Hiába figyelmeztette Hornig őt is, „hogyan ez nem a katolikus álláspont”. Beszámolója szerint a főpap ugyanígy figyelmeztette a nagyvázsonyi kerületben megválasztott veszprémi ügyvédet, Óvári Ferencet is. Róla szintúgy azt írta, hogy bár korábban „túrárazóan katolikusnak hirdette magát”, „elveszett a katolikus ügyre nézve”. Hornig információi szerint egyébként mindkettejük a klérus közreműködésének köszönhetette megválasztását, ezért a főpap úgy vélte, újbóli megválasztásuk erősen kétséges. (Feltételezése ezúttal tévesnek bizonyult: az 1896-os választások során ugyanis mind Szabó, mind Óvári újrászni tudott választói kerületében.⁷²) Hornig a nevezett képviselők esetében formális, írásban tett ígéretről, tehát kötelezvényről – ahogy a korabeli közbeszédben és sajtóban nevezték: reverzálisról – nem ejtett szót, Szabó Imre januárban közzétett nyílt levele szerint viszont „a gonosz fáma névtelenül azt híreszteli rólam, mintha én is reverzalista képviselő volnék”. Közleménye szerint ő hajdanán választási beszédjében is nyíltan vallott az egyházi reformokkal kapcsolatos nézeteiről.⁷³

Valójában a katolikus felekezeti liberális politikusok nemcsak megválasztásukkor, a kampány során, hanem később, az egyházpolitikai törvényjavaslatok vitájában is gyakran exponálták katolikus mivoltukat. Ezáltal is nyomatékossítani kívánták, hogy az egyházpolitikai reformok nem sértik a jól felfogott vallást, vagyis a „jó katolikusok” is bátran támogathatják azok elfogadását. Ennek remek vármegyei példája, hogy Óvári Ferenc 1894. szeptember 2-án, a szentgáli választói előtt elmondott képviselői beszámolójában – a liberális Veszprém című hetilap szerint – egyebek mellett elmondta: „Jó katolikus emberhez illően komoly megfontolás és tanulmány tárgyává tette a javaslatokat, pro et contra megvizsgált minden érvet; egyházjogi könyveket forgatott, s mindezeknek eredménye az lett, hogy nyugodt lélekkel szavazott a polgári házasságot érvényre emelő javaslatra, mert azok távolról sem sértik sem a katolikus, sem a többi vallásfelekezet hitelveit.”⁷⁴ Pápa város katolikus felekezeti, ám politikailag liberális parlamenti képviselője, a tudós Láng Lajos a képviselőházban felszólalva is kiállt a házasságjogi reform mellett. Mi több: beszédjében a viszályok elharapódzásáért is saját egyházát tette felelőssé, „a mely megtámadta az országnak egy törvényét, a mely százados küzdelmeknek betetőzését képezte”.⁷⁵

A liberális szemléletű katolikus politikusok, illetve az egyház felfogása gyökeresen eltért egymástól, amire Hornig püspök újfent figyelmeztetett: 1894-ben, a böjtelő első vasárnapján kibocsátott egy újabb, kimondottan

⁷² Országgyűlési almanach 1897–1901. Szerk. Sturm Albert. Bp. 1897, 314–315, 343.

⁷³ Veszprém, 1894. január 27. 1.

⁷⁴ Veszprém, 1894. szeptember 8. 2.

⁷⁵ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Bp. 1892–1897. XVII. 90–95.

az egyházpolitikai helyzettel foglalkozó körlevelet,⁷⁶ amelyet ezúttal is a hívekhez intézett, és amely a hitvédelem jellegzetes retorikájának megfelelően a keresztény hit védelmét helyezte középpontba. Írásában drámai hangon szólt az ország lesújtónak talált közállapotairól, és felelősnek most is az egyház-, sőt keresztényellenes szellem térfoglalását ítélte. Interpretációja alapján a századvég liberális erőiben a Krisztus keresztjét évszázadok óta ledönteni kívánó szellem öltött testet. Ellenállásra buzdító körlevelének központi mondanója az volt, hogy a felebaráti szeretet parancsa nem jelenti – a Szentírás szerint sem – azt, hogy az egyház híveinek néha ne kelljen felvállalniuk a harcot. Mint írta: „»van [...] ideje a hadnak és ideje a békeségnek«;⁷⁷ – ma fájdalom, a hadnak idejét kénytelen élni a szorongatott magyar katolika Anyaszentegyház.” Egy ilyesfajta helyzetben márpedig egyetlen keresztény sem maradhat közönyös, a harc, az ellenállás mindnyájuk feladata – sommázhathatjuk Hornig álláspontját. Ekképpen a világiak feladata is, hogy éljenek alkotmányos jogaikkal, és felsorakozzanak egyházuk jogainak védelmére. (Hornig itt tulajdonképp a magyar főpapság előzőleg kibocsátott, közös pásztorlevelének gondolatiságához tartotta magát, jó párszor citálva annak sorait.⁷⁸)

1894 első hónapjaiban az egyházügyi reformok szélesebb körben is megmozgatták a társadalmat, és a választópolgárok szerte a vármegeében nem egyszer immár közvetlenül is véleményt nyilvánítottak: a szembenálló erők helyi szintű szerveződését demonstratív népgyűlések, memorandumok, nyílt levelek és aláírásgyűjtések jelezték. Rédey Gyula néhány paptársával együtt „az egyházpolitikai reformok ellen tiltakozó katolikus gyűlést” szervezett Veszprémbe, és feliratban kérték választási kerületük képviselőjét, Szabó Imrét, ne járuljon hozzá szavazatával a katolicizmusra nézve veszedelmes törvények elfogadásához. Szabó a sajtó útját udvariasan válaszolt a 467 választója által aláírt felíratra, és hitet tett a reformok mellett.⁷⁹ Fenyvessy Ferenc Ugodról kapott memorandumot, amelyet a helyi klérus kezdeményezésére fogalmaztak, s amelyben a katolikus felfogást nyomatékosítva emeltek szót képviselőjük egyházpolitikai nézetei ellen. „[J]ó katolikusságom ma sem változott” – hangsúlyozta válaszában Fenyvessy, majd azt is hozzátette, hogy az aktuális egyházpolitikára vonatkozólag már a kampány során is a klérussal szemben foglalt állást, szabadelvű felfogását tehát sohase rejtette véka alá. A katolikus oldal ilyesfajta fellépéseire természetesen az ellenoldaltól is rögvést reagáltak: a veszprémi Koronavendégloben például liberális értekezletet szerveztek, demonstrálandó, hogy a választói kerület polgársága „az ellenkező oldalról jött erkölcsi nyomásnak dacára az említett [egyházpolitikai] javaslatokat törhetlen és tántoríthatlan szilárdsággal fogja támogatni”, majd a kerület

⁷⁶ VFL I.1.2. 14. (1894.) 19–28.

⁷⁷ Préd. 3,8.

⁷⁸ A közös pásztorlevélről lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 280–281.

⁷⁹ Veszprém, 1894. február 24. 1–2.

liberális meggyőződésű polgárai településenként külön-külön fogalmaztak bizalmi nyilatkozatokat, amelyek kiállták a Szabadelvű Párt-i Szabó Imre személye, egyúttal az által is pártfogolt reformok mellett.⁸⁰ A Pápai Lapok Fenyvessy képviselő – egyúttal a lap tulajdonosa – melletti kiállások soráról tudósított.⁸¹ Álljon itt egy rendhagyó példa: Adásztevel Olvasó Köre dísztagjává választotta a szabadelvű képviselőt, s ahogy azt a másik pápai liberális lap is egyértelművé tette: a Pápához közeli református település értelmiségijeinek motivációihoz nem fért kétség: „A teveliek ezen kitüntetéssel bizalmukat akarták nyilvánítani Fenyvessy iránt, kinek legutóbb több fanatikus választó bizalmatlanságot szavazott az egyházpolitikában elfoglalt álláspontja miatt.”⁸²

1894-ben Veszprém város közgyűlése is megalálta a módját annak, hogy szimbolikus formában maga is kinyilvánítsa szimpátiáját a liberális egyházpolitikai reformok irányába. Ennek összefüggésében fontos felvázolni 1894 május-júniusának közéleti fejleményeit.⁸³ A kormány házasságjogi reformjavaslata május 10-én ugyanis zátonyra futott a főrendiházi ellenzék ellenállásán, a konzervatív főrendek leszavazták azt, sőt a kormányfő személyébe vetett királyi bizalomhoz is kétségek fértek, így súlyos kormányválság támadt. Wekerle Sándor ezért benyújtotta Ferenc Józsefnek lemondását a miniszterelnöki posztról. Csakhogy a kormányfő és az országszerte népszerű egyházpolitikai törvények jövője ekkoriban összefonódni látszott, s a kormánypárt határozottan kiállt a lemondott miniszterelnök mellett, sőt Budapest utcáin is tüntettek: a liberális közegek nyíltan demonstráltak, szinte lehetetlenné téve ezáltal az új kormány megalakítását. Ferenc József döntése nyomán így továbbra is az „első polgári származású miniszterelnök” maradt a poszton. Mindeközben Wekerlét, valamint egyházpolitikailag tevékeny minisztereit jelképesen több város is díszpolgárává fogadta szerte az országban. Veszprém némileg megkésképe ugyan – már az év októberében –, ám csatlakozott a díszpolgársággal demonstráló városok sorába, amikor is a rendezett tanácsú község közgyűlése a kormányfő mellett a házasságjogi reform élharcosát, Szilágyi Dezső igazságügyminisztert, továbbá az „elkeresztelési” rendelet kiadóját, tehát Csáky Albint, az immár csak korábbi kultuszminisztert is díszpolgári oklevéllel illette.⁸⁴ Veszprém liberális hetilapja az egyházi fél heves ellenállásáról

⁸⁰ A veszprémi liberális értekezletről beszámol, valamint Veszprém, Várpalota, Öskü, Vörösbereány, Almádi, Litér, Soly, Hajmáskér, Rátót, ill. Kádárta nyilatkozatait, egyúttal az aláírók névsorait közli: Veszprém, 1894. február 24. *A liberalismus felelete* c. melléklet.

⁸¹ Tapolcafő, ill. Adásztevel reformpárti polgárainak bizalmi nyilatkozatai: Pápai Lapok, 1894. február 11. 2.; Kup, Pápakovácsi, Takácsi, Nagyacsád, Görzsöny, Vanyola, ill. Csót lakosainak nyilatkozatai: Pápai Lapok, 1894. február 18. 2.

⁸² Pápai Független Újság, 1894. február 11. 4.

⁸³ Lásd *Salacz G.*: A magyar kultúrharc i. m. 300–313.

⁸⁴ Veszprém, 1894. október 6. 2.

is szót ejtett: „bizonyos elemek ezt nemcsak hogy nem akarták, de sőt kézzel-lábbal igyekeztek megakadályozni, mert ezt talán tüntetésnek vették az ő klerikális álláspontjukkal s az egyházpolitikai küzdelmek alkalmával városunkban is szenvedett vereségükkel szemben.”⁸⁵ A „klerikális” ellenállás élén egyébiránt ezúttal is Rédey Gyula, a város kanonok-plébánosa állt.

A konzervatív főrendek makacs ellenállása miatt ekkoriban újra hangoztak azok az álláspontok, amelyek szerint a felsőház fennálló formájában, arisztokratikus arculatánál fogva ellenkezik a korszerű, szabadelvű politikai berendezkedéssel, ezért eltörölendő, de legalábbis alapjaiban megreformálandó volna. Veszprém vármegye viszont tartózkodott attól, hogy állást foglaljon a főrendiházról kibontakozó vitában, így Hajdú és Torontál vármegyék pártolás végett megküldött, a főrendiház újjászervezését sürgető feliratait mindössze tudomásul vette.⁸⁶ A konzervatív főrendek mindenestre csak lassítani tudták a liberális jogalkotást, nem pedig megakadályozni: az első három egyházpolitikai törvényt, tehát a polgári házasságról, az állami anyakönyvezésről és a gyermekek vallásáról szóló jogszabályt már 1894 folyamán sikerült keresztülvinni a főrendiházon. Később, 1895 májusában aztán az izraelita hit recepcióját kimondó, majd októberben a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényjavaslatok is megkapták a felsőházi többséget.⁸⁷

Pártállástól függetlenül: a közjogi alapú szembenállás meghaladása

Közelebbről megvizsgálva a politizáló vármegyei társadalom imént felvázolt mozgalmait, állásfoglalásait, azt láthatjuk, hogy liberálisok körében az egyházi reformok ügye jó párszor Veszprém vármegyében is felülírta a pártos szembenállás hagyományos, a hatvanhetes közjogi rendszerrel kapcsolatos frontvonalait. A Koronavendéglőben, a kormánypárti honatyá iránt való szimpátiát kifejező veszprémi összefüggésen a vármegyei ellenzék egyik prominense, az enyingi kerület függetlenségi képviselője, Matkovich Tivadar mondott a kormány javaslatai mellett hitet tévő beszédet, amelyben elvi meggyőződését helyezte előtérbe. Ha a liberális állásfoglalások szövegeit vizsgáljuk, igen szembeűnő, hogy már előljáróban hangsúlyozták: a választópolgárok pártállástól függetlenül foglalnak állást a liberális célok oldalán. Ezt jól példázhatja a várpalotai felirat is: „Alulírottak mint Várpalota úgy függetlenségi, mint kormánypárti választó polgárai [...] politikai elveink fenntartásával az ellen áramlattal szemben Nagyságos képviselő urnak a szőnyegen levő egyházpolitika ügyében tanúsított eljárásáért ezennel bizalmat szavazunk” – üzenték Szabó Imrének.⁸⁸ A közjogi szemléletű politizálás régi vágású választófalai a nagyvázsonyi kerűltben is

⁸⁵ Veszprém, 1894. november 17. 1.

⁸⁶ MNL VeML IV.401.a. 521/1894.

⁸⁷ Az egyházpolitikai jogalkotás folyamatának kronológiai áttekintése: *Paksy Z.*: Az egyházpolitikai törvények megsűletése i. m. 268–271.

⁸⁸ Veszprém, 1894. február 24. A liberalismus felelete c. melléklet. 2.

repedeztek: Szentgálon a függetlenségi érzelmű választók nyíltan megvalólták, hogy pártállásuk miatt hajdan, a választások során nem a győztes kormánypárti jelöltre szavaztak, ám ezúttal támogatják erőfeszítéseiben a liberális törvényjavaslatok pártját fogó, jelöltjükkel szemben megválasztott képviselőt, Óvári Ferencet.⁸⁹ Ugod kerületében a kormánypárti Fenyvessy Ferenc mellett kiálló adászteveliek is kiemelték, hogy jórészt a közjogi ellenzék hívei. Amint fogalmaztak: „Mi, akik nagy részben az ország teljes függetlenségét követelő párthoz tartozunk, mindenekeelőt hazánk javára vagyunk tekintettel, s éppen ezért, mert belátjuk, hogy a magas kormány, – s ezt követve Nagyságod is, – a hazának őszintén javát akarja: mi helyesséssel fogadjuk Nagyságod eljárását.”⁹⁰

Teljes egyetértés persze a függetlenségi ellenzék követőit Veszprém vármegyében sem jellemezte, egy részük ugyanis az egyházi kérdések mentén sem volt hajlandó összefogni a kormányoldal liberálisáival. Erre vethet fényt, hogy 1893 februárjában, a Veszprémi Független Hírlap hasábjain a lap felelős szerkesztője, aki egyúttal a Függetlenségi Párt vármegyei pártjegyzője is volt, azaz Kompolthy Tivadar egy konfrontatív, a napirendre került egyházi kérdések szempontjából konzervatív hangvételű vezércikkben szállt szembe a Szabadelvű Párt aktuális egyházpolitikájával. Bírálta a szabadelvű sajtót is, mert lapjai „ékes khórusban rárohannak a katolikus klérusra, nemcsak, hanem ránk, az ország intelligens vidéki katolikuságára is, amiért nem merünk megijjedni a bigottéria vádjától s ki merjük nyíltan mondani a kormánynak, hogy nekünk a kötelező polgári házasság, semmiféle alakban, kiadásban és kosztümben nem kell.”⁹¹ Ezt követően, noha a lap ezután sem pártfogolta a kabinet programját, már óvatosabban foglaltak állást a polgári házasságról és a többi liberális javaslatról, például azt sugallva, hogy a szóban forgó reformok felvetése csak színjáték, mert-hogy Magyarországon valójában nem lehet kivitelezhető azok elfogadása. „Az az országos operett, melyet illustris kormányunk a mai generáció mulatságára, a polgári házasság felszínrevetésével rendezett – minálunk is lejátszatott” – írták a Törvényhatósági Bizottság 1893. május elsejei üléséről beszámolva. Az óvatosabb oppozíciót jól példázhatja a vármegyei pártelnök Fodor Gyula közgyűlési ellenindítványa is. Aggályainak adott hangot, hogy a fajsúlyos reformok a fennálló körülmények közepette nem időszerűek, megvalósíthatatlanok, mi több, a jogszabályok tervezett részletei sem kielégítőek, mert ezek „korántsem az óhajtott cél elérésére, hanem az ügyis már sajnálatos módon nyilvánuló vallás felekezeti egyenetlenség tovább szittására látszanak egyedül alkalmasoknak.”⁹²

⁸⁹ Veszprém, 1894. február 17. 2.

⁹⁰ Pápai Lapok, 1894. február 11. 2.

⁹¹ *Kompolthy Tivadar*: Lupus in fabula. Veszprémi Független Hírlap, 1893. február 4. 1.

⁹² Veszprémi Független Hírlap, 1893. május 6. 2.

1893 májusára a kormányzat egyházpolitikája már olyannyira megosztotta a függetlenségi tábor, hogy a reformokról folytatott viták az országos politika hadszínterein újabb pártszakadásba torkollottak. Az események kulcsfigurája pedig Veszprém korábbi országgyűlési képviselője, az erős helyi kötődésű Eötvös Károly volt. Mint a szabadelvű egyházi reformok elvhű, szilárd támogatója, Eötvös kötelezni kívánta a Függetlenségi Párt országgyűlési tagságát a törvényjavaslatok elfogadására, de kisebbségben maradt, a párt többsége ugyanis a képviselők szabad döntéshozatali jogát meghagyó ellenindítvány oldalára állt. Így aztán a korábbi pártelnök több követőjével egyetemben elhagyta az anyapártot.⁹³ A Veszprém vármegyei Függetlenségi Párt vezetői egy, a helyi sajtóban is közölt levél keretében reagáltak a pártválásra: „Nagyon sajnálatos dolognak tartjuk, hogy a személyeskedés felül kerekedik az elvi kérdéseken” – írták. Interpretációjuk szerint tehát személyes ellentétek vezettek a párt egységének újabb keletű megbomlásához, és szigorúan a függetlenségi politizálás, azaz a pártérdek szempontjából mérlegelték a fennálló helyzetet, s az összefogás fontosságát hangsúlyozva szót sem ejtettek a liberális reformok kérdéséről. „Ne okozanak az öreg Kossuthnak élete alkonyán a meghasonlás által bánatot” – zárult felhívásuk az országos elithez.⁹⁴ Korábban Kossuth Lajos egyébiránt maga is megszólalt a kormányprogramba foglalt reformok kapcsán, s a liberális eszmék alapvető követelményeit a pártérdek fölébe helyezve határozottan kiállt azok pártján, a pártagság kötelezésével valójában maga Eötvös is az agg Kossuth útmutatásai alapján kívánt eljárni.⁹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy az álláspontbéli különbségek ellenére a függetlenségiek veszprémi orgánuma nem fordult szembe a vármegyei közéletbe erősen beágyazott, köztiszteletnek örvendő Eötvös Károllyal, és a pártegység megbontásának felelősségét a hírneves ügyvéd ellenfeleinek tulajdonították. „[Mi], kik testestül-lelkestül orthodox katolikusok s így a tervezet egyházpolitikai reforma szédelgés ellen vagyunk: mindamellert Eötvösnek e kérdésben elfoglalt állását s nézetét tiszteljük s a hajsztát [...] Eötvös ellen, teljesen méltatlan, csúnya s [...] botrányos scandalumnak tartjuk”⁹⁶ – olvashatjuk egy júliusi lapszámban.

Érdemes ezt követően szemügyre venni, hogyan is szavaztak a parlamentben Veszprém vármegye függetlenségi oldalhoz kötődő képviselői. Ezúttal segítséget nyújt, hogy a legfajszúlyosabb kérdésnek számító, vagyis a házassági jogról szóló törvényjavaslatról 1894. április 12-én a képviselők név szerint szavaztak, ennél fogva a képviselőházi jegyzőkönyv pontosan

⁹³ Lásd pl. *Hanák Péter*: Társadalmi és politikai küzdelmek az 1890-es évek első felében. In: Magyarország története tíz kötetben. VII/1. (1890–1918.) Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Bp. 1983. 53–148. 92–93.

⁹⁴ *N. n.*: A függetlenségi pártválás ügyéhez. Veszprémi Független Hirlap, 1893. június 3. 1.

⁹⁵ *Hanák P.*: Társadalmi és politikai küzdelmek i. m. 92–93.

⁹⁶ *N. n.*: A harc Eötvös ellen. Veszprémi Független Hirlap, 1893. július 15. 1–2.

dokumentálja, hogy egy-egy honatya hogyan voksolt. A vármegye három közjogilag ellenzéki képviselője közül mindhárman támogatták a liberális jogalkotást: Kemény Pál (zirci kerület), Komjáthy Béla (somlónásárhelyi kerület) és Matkovich Tivadar (engyingi kerület) egyaránt igennel szavazott a házassági jog reformjára.⁹⁷ A parlament egészére pillantva pedig elmondható, hogy a függetlenségi táborhoz sorolható honatyák döntő többsége végül a szabadelvű kormányjavaslat pártjára állt a szavazásnál.⁹⁸

Veszprém vármegye – tanulmányomban már megismert – kormánypárti képviselői is mindnyájan igennel szavaztak. Teljes egység persze a kormányzó és nevében is liberális Szabadelvű Pártot sem jellemezte: a parlamentben többen kiléptek soraiból,⁹⁹ és a vármegyében sem volt teljes az összhang. A pápai pártelnök Hanauer Béla például a vármegyei felirat ellen szavazott, amivel a helyi liberális sajtó rosszállását is kiváltotta.¹⁰⁰

Egyházak és az egyházpolitikai reformok

Az idézett, 1893/1894-es egyházpolitikai nyilatkozatok, szimbolikus kiállások, állásfoglalások – amellet, hogy nem pártpolitikai alapokon állnak, gyakran deklarálták azt is, hogy vallásfelekezeti különbségek nélkül támogatják a liberális egyházpolitikai törekvéseket, s valóban, Veszprém vármegye példáján is azt láthatjuk, hogy a liberális politikai elitek körében a szabadelvű megfontolások felülemelkedtek a felekezeti nézőpontokon. Liberális oldalon így a vallásfelekezeti különbségek szinte elenyésztek, amikor egy katolikus többségű vármegye – jórészt ugyancsak katolikus – törvényhatósági és országgyűlési képviselői álltak a reformok pártjára. Ha azonban nem a világi elitek, hanem az egyházi intézmények és személyek állásfoglalásait szemléljük, úgy már világosan kirajzolódnak a konfesszionális különbségek. A protestáns sajtó és egyházi előjárók korábban felvázolt, határozottan szabadelvű álláspontjai és attitűdjei ennek remek tanúbizonyságául szolgálnak. Ráadásul Veszprém vármegye kisebb települései esetében a liberális erődemonstrációk élén nem egyszer református egyházi személyek álltak: így a Csöglén 1894 februárjában tartott reformpárti népgyűlésen elsőként Jakab Pál református lelkész szónokolt, és beszédjében a polgári házasság elfogadása mellett agitált. (A Komjáthy Bélához, az engyingi kerület ellenzéki képviselőjéhez intézett nyilatkozatot aztán 260 fő írta alá.)¹⁰¹ Szentgál ellenzéki választóinak népgyűlése pedig a szintűgy református lelkész Gózon Gyula indítványára fordult támogató felirattal a kormánypárti képviselő Óvári Ferenchez az egyházpolitikai reformok tárgyában.¹⁰² Protestáns térfélen azonban a liberális reformok diadala csak

⁹⁷ A szavazásról lásd Képviselőház naplója i. m. XVII. 410–412.

⁹⁸ Hanák P.: Társadalmi és politikai küzdelmek i. m. 92–94.

⁹⁹ Salacz G.: A magyar kultúrharca i. m. 283.

¹⁰⁰ Pápai Független Újság, 1893. május 7. 3.

¹⁰¹ Jegyzőkönyvet közli: Pápai Lapok, 1894. február 25. 3.

¹⁰² Feliratot közli: Pápai Lapok, 1894. február 18. 2.

ellentmondásos, felemás örömet eredményezett. Pap Sándor esperes 1894-es közgyűlési jelentésének¹⁰³ sorai a reformátusok ősi, a „pápista” ellenféllel szemben az 1890-es évtized első felében felerősödő ellenérzéseit, illetve újabb keletű félelmeit egyaránt jól megvilágíthatják: „A Rómából sugalmazott klerikális tábor ha legyőzetett is, megszokott fegyverét nem veti el, – s ha a haza törvényei ellen nyílt lázadásban fellépni nem mer is, annál inkább fog mesterkedni titkon, a gyóntató székekben, a népámító lapok terjesztése, zárdák szaporítása, anyagi ígéretek és fenyegetések, egyházi átkok és a családi élet szentélyébe is befurakodó kiküldöttjei által; és minden hatalmában álló eszközzel fogja csábítani népünket az akolba, melyet egyedül üdvözítőnek hirdet.” Hiába tehát, hogy – mint az esperes fogalmazott – az ellenoldal „legyőzetett”, egyöntetű öröm és megelégedés a küzdelmek idején a győztes szabadelvű oldalra álló református fél reflexióit sem jellemezte: az egyházuk előtt álló újabb kihívásokkal, jövedelmek kiesésével és előre sejtethető kitérésekkel számoltak.

A szabadelvű reformok keresztülvitele protestáns térfélen tehát legfeljebb keserédes győzelmet jelentett, a magyar katolicizmus számára viszont fájdalmas kudarc volt, vereség, hiszen a liberálisok reformpolitikáját feltartóztatni kívánó katolikus akciók zátonyra futottak, a konzervatív főrendiházban is csak késleltetni tudták az egyházpolitikai reformok elfogadását. Mindinkább kibontakozott azonban az a hazai katolikus mozgalom, amelynek erőfeszítései egy ellenállóképesebb és öntudatosabb, immár a laikusokra is fokozottabban támaszkodó katolicizmus intézményi alapjainak lefektetésére irányultak.¹⁰⁴ A Veszprémi Egyházmegye főpásztora, Hornig maga is részt vállalt az általa is álmosnak mondott katolicizmus felrázásának nagy építőmunkájában. 1894. decemberi körlevélben¹⁰⁵ közölte papságával, hogy az általa létrehozott Egyházmegyei Könyvnyomda¹⁰⁶ felvásárolta a konzervatív arculatú Veszprémi Hírlap című hetilapot, amit – utalva az ellenoldal offenzívájára – az egyházvédelmi képességek erősítésének céljával magyarázott: „A kath[olikus] eszmék terjesztésére, Krisztustól örökölt s minden oldalról a leghevesebb támadásoknak kitett elveink és igazaink megvédésére kötelességszerűen minden megengedett eszközt meg kell ragadnunk és felhasználnunk” – fogalmazott. Idézett körlevelének szövege mindemellett kétséget sem hagyott afelől, hogy az orgánum megújításától

¹⁰³ Lásd: A Veszprémi Ev. Ref. Egyházmegye 1894. évi márczius 14. és aug. 7–8. napja in Veszprém m. városában tartott rendkívüli és rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiad. Nyikos Kálmán. Pápa 1894. 17–22.

¹⁰⁴ Mindezt jól összefoglalja pl. *Klestenitz Tibor*: Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs 2018. 268–271.

¹⁰⁵ VFL I.1.2. 14. (1894) 75–76.

¹⁰⁶ A veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomdáról: *Karlinszky Balázs*: A veszprémi Egyházmegyei Könyvnyomda. Veszprémi Szemle 45. (2017) 2. sz. 61–74.

„a katolikus szellem fellendülését” remélte. A Veszprémi Hírlap innentől fogva a Zichy Nándor-féle, részint a reformok revízióját kiharcolni kívánó néppárti irányvonal lapjává vált.¹⁰⁷ Hornig püspök továbbá – az egyházpolitikai harcok tapasztalatai alapján – a városi katolikus közélet fejlesztésének ügyét is felkarolta: a káptalan segítségével épületet vásárolt az 1895-ben alapított Katolikus Kör, illetve más egyesületek számára.¹⁰⁸

Összefoglalás

A feldolgozott kútfők alapján konstatálhatjuk, hogy az évtizedek óta elmaradó, ám az 1890-es évtized első felében napirendre vett szabadelvű reformok polémiájára a Veszprém vármegyei közélet fórumai is erősen rezonáltak: állást foglalt város és vármegye, a különféle orientációjú helyi lapok, továbbá maguk az egyházi szereplők. A csatározások tetőpontján, 1893/1894-ben a harcok a társadalom egyre szélesebb csoportjait mozgósították. Népgyűlések, demonstrációk, kollektív kiállások, a parlamenti képviselőkkel szemben fogalmazott bizalmi, illetve bizalmatlansági nyilatkozatok egyaránt tanúsítják, hogy a szabadelvű, a polgári átalakulás egyház- és valláspolitikai követelményeiként is felfogható reformok politikailag igazán aktivizáló hatással bírtak. A közéleti harc ráadásul ezúttal Veszprém vármegyében sem a közjogi kérdés körül forgott: a kormányoldal és az ellenzék liberálisai között immár évtizedek óta szilárdan fennálló választófalak repedezni kezdtek. Így függetlenségi érzelmű választópolgárok álltak kormánypárti honatyák pártjára, Veszprém városában a hivatalban lévő szabadelvű kabinet programja mellett az ellenzék egyik országgyűlési képviselője agitált, majd aztán pártállástól függetlenül a vármegye összes képviselője támogatólag szavazott a parlamentben. Igaz, teljes egyhangúságról a vármegye földjén sem volt szó, merthogy a nagy pártok követőinek egy része – jobb és főleg baloldalon – itt sem követte a fősodort, és a liberális szellemű újítások ellen foglalt állást. Mindeközben a liberálisok körében az egyházpolitika kérdése felülemelkedett a vallásfelekezeti nézőpontokon, a reformokkal kapcsolatos konfliktust nem tekintették felekezeti küzdelemnek, így a protestánsok mellett katolikus politikusok is felsorakoztak a szabadelvű jogalkotás célkitűzései mögé. Egyházi térfélen azonban már más volt a helyzet.

Az Észak-Dunántúl az egyházi állásfoglalások tekintetében is remek terepét jelentette a kutatásnak, ahol a szigorú, „ultramontán” katolikus felfogás és a szabadelvű protestáns attitűd egyaránt jól megmutatkozott. Veszprém püspöksége élén egy, a magyar felsőklérus intranszigens, egyúttal harcias szárnyához sorolható, tehát a markáns klerikális felfogást képviselő és a liberális politikával való konfliktust is felvállaló főpap állt. Amíg

¹⁰⁷ A hetilap és a Néppárt kapcsolatáról lásd *Pákozdi Éva Szilvia*: A Veszprémi Hírlap és alapítója a sajtó aranykorában és a politika viharaiban. *Veszprémi Szemle* 45. (2017) 2. sz. 75–86. 79–80.

¹⁰⁸ *Rétfalvi B.*: Hornig Károly i. m. 375.

a liberális politikai elitek szerint az elfogadtatni kívánt reformok nem sértettek egyetlen hitvallást sem, és ennek megfelelően a vármegyei liberálisok többsége felekezetiségtől függetlenül pártolta azok kodifikálását, Hornig Károly báró kommunikációjában – így a vármegye híveihez (is) intézett főpásztori szövegai szerint – a liberális törekvések a katolikus hit ellen irányultak, emiatt az ellenállás a szabadelvű jogalkotással szemben keresztényi kötelességet jelentett. (Ilyesfajta szellemben küzdött a lokális közélet színterein Veszprém kanonok-plébánosa, Rédey Gyula is.) Azonban még a nagymértékű püspöki tekintély sem volt képes megakadályozni, hogy a képviselőháznak intézett felirat elfogadása révén előbb a vármegye közgyűlése, majd jelképes módon, a szabadelvű egyházpolitika emblematisztikus alakjait díszpolgárává választva Veszprém város is liberális oldalon foglaljon állást. Véleményem szerint ez is jól példázhatja, hogy a város civil társadalma valóban – s nem pusztán jogi értelemben – emancipálódott az egyházi befolyás alól.

Protestáns részről az egyházi előljárók, Veszprém református esperese, Pap Sándor éppúgy, mint a Dunántúl püspöke, Pap Gábor, valamint a Pápán kiadott protestáns lap szerzőgárdájának lelkész tagjai is a liberális protestánsok – fenntartásokkal ugyan, de elvi alapon reformpárti – felfogásmódját reprezentálták. A források alapján a protestáns egyházi szereplők annak tudatában pártfogolták a szabadelvű programot, hogy egyházi nézőpontból az várhatólag hátrányosan fog hatni rájuk. Az Észak-Dunántúl esetében tehát egy, a korban látványosan és folyamatosan apadó számarányú kisebbséget képező reformátusság hangadói álltak a korszerűnek ítélt reformok mögé, holott azok elfogadása – az előre látható anyagi veszteségek mellett – a „sexus sexum sequitur” elv vereségét is jelentette. Márpedig a régió demográfiai adottságaiból kifolyólag annak fenntartása és érvényesítése különösen fontos lett volna a református közösségek számára, merthogy az eklézsiák felekezetiileg vegyes házasságokból fakadó fogyatkozása itt valóban releváns kihívásnak számított. Összességében úgy vélem, a református lelkészek nem leplezett félelmei, aggodalmai is megvilágíthatják, hogy a protestánsok jóval inkább csak igazodni, alkalmazkodni próbáltak a liberális egyházpolitikához, semmint hogy irányt szabtak volna annak (ahogy azt gyakran a katolikusok állították).

Egy, a tanulmányom témája szempontjából igen fajsúlyos kérdésben mégiscsak rímeltek egymásra a szembenálló felek narratívái. Mind a katolikus és protestáns, mind a laikus, liberális felfogást tükröző kútfők a vallásfelekezeti viszályok fellángolását regisztrálták, elsősorban nem is az elitek, hanem úgymond a „nép” körében. Egyébiránt maguk az egyházi személyek is, katolikusok és reformátusok egyaránt hajlamosak voltak arra, hogy nyilvánosan, a sajtó frontjain is meglehetősen ellenséges hangnemben írjanak a szembenálló egyházi félről. Évszázados viszálykodásokból, kölcsönös gyanakvásból táplálkozó érzelmek és előítéletek aktiválódtak tehát az egyházpolitika küzdelmek hevében. Míg a vallásfelekezeti konfliktusok

fellobbanására mindkét oldal negatív előjellel, mint kártékony folyamatra utalt, egészen természetes, hogy a felelősség kérdésében már nagyon is megoszlottak a felek álláspontjai: kölcsönösen egymást vádolták a vallási viszályok elharapódzásért.